

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE
KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE
IN BENELUX

BULLETIN No 30
OCTOBER 1962

Met register op de bulletins 21-30

Redacteurs } Apoth. P. van de Vyvere, Brugge
Rédaction } Dr. D. A. Wittop Koning, Amsterdam

INHOUD — SOMMAIRE

A. de Smit; Goes en de farmacie in de zeventiende eeuw . . .	p. 1
Dr E. Grendel; Een prijscourant van farmaceutisch glaswerk uit 1853	p. 3
Dr D. A. Wittop Koning; Uit de eerste jaren van de Maatschappij	p. 9
J. Copin; En bouquinant sur Tournai	bijgebonden

Berichten:

Verslag van de vergadering te Doornik	p. 15
Prins Bernhard bezocht het Medisch Farmaceutisch Museum	p. 15
Verslag van de vergadering te Mechelen	p. 18
Register bulletin nr 21—30	p. 21

Boekbesprekingen:

Dr D. A. Wittop Koning; Facsimile of the first Amsterdam Pharmacopoeia 1636 (Dr E. Grendel)	p. 16
Dr W. H. Hein; Illustrierter Apotheker-kalender 1962	p. 16
Prof. Dr O. Zekert; Berühmte Apotheker I en II (Dr D. A. Wittop Koning)	p. 16
Dr L. J. Vandewiele; De Grabadin van Pseudo Mesues en zijn invloed op de ontwikkeling van de farmacie in de Zuidelijke Nederlanden (Dr D. A. Wittop Koning)	p. 17

Bericht — Avis

Per abuis zijn twee Franse overdrukken die bedoeld waren voor nummer 31 bijgebonden bij nummer 29. Zij zijn niet in de inhoudsopgave opgenomen. Het zijn:

I. Etienne; Malines et la Pharmacie Militaire Espagnole.

Dr A. Guislain; A la recherche des premiers apothicaires.

Par erreur deux tirés à part français destinés au Bulletin nr 31 ont été ajoutés par mégarde au nr 29. De ce fait, ils ne sont pas repris dans la table des matières de ce Bulletin nr 29. Il s'agit de:

I. Etienne; Malines et la Pharmacie Militaire Espagnole.

Dr A. Guislain; A la recherche des premiers apothicaires.

Met toestemming van de redactie overgenomen uit het Pharmaceutisch Weekblad.

Goes en de farmacie in de zeventiende eeuw

Niet alleen in de grote, maar ook in vrijwel alle kleine steden is reeds eeuwenlang min of meer georganiseerd de gezondheidszorg behartigd. Lang voor er een landelijke regeling was werden op tal van plaatsen gilden opgericht, die niet alleen ten doel hadden het beroep te beschermen, doch die er ook reeds enigermate op gericht waren de lijdende mensheid met raad en daad bij te staan. In vele archieven zijn dienaangaande keuren, ordonnanties, alteraties en ampliaties bewaard gebleven. Ze bevatten in diverse plaatsen vaak ver van parallellopende bepalingen.

Voor al in de zeventiende eeuw zijn te Goes tal van verordeningen afgekondigd tegen het optreden van kwakzalvers, die in het midden van die eeuw resulteerden in het oprichten van een chirurgijns- en apothekersgilde, wat intussen niet betekende dat hiermee alles in kannen en kruiken was.

Om u een indruk te geven van het voorgevallene willen we graag met u een voorgebodeboek en een aantal stadsresoluties opslaan. Het oudste stuk uit die eeuw luidt:

„Also tot verscheyden reysen clachten gecomen syn aen Burgemrs: ende Schepenen deser Stede Goes, dat diversche Chirurgijns, Barbyers, quacksalvers ende andere, te buyten gaende hun vocatie, hen vervorderen deser Stede t' onderwinden de conste der medicyne, ordonierende ende maeckende diversche drancken ende andere medicamenten, die sy d'arme goede luyden vercoopen en ordoneren te gebruycken, niet alleene tot grooten excessiven pryse, maer (dat meest te beclagen is) tot merckelyck ende evident perijckel vande goede menschen leven, omme waer jegens te voorsien, Soo is het, dat Bailliu, Burgemrs: ende Schepenen deser Stede, begeerende (gelyck een goet ende Christelyck Magistraet toestaet) voer soo veel doentlyck is, niet alleene toe te sien, dat de menschen (die een soo heerlyck schepsel ende creature syn) in hun leven niet en werden verweckeloost (sic!), ende door d'onervaerentheyte ende verwaentheyte vande voorss. Chirurgijns, Barbiers ende quacksalvers worde vercort, maer oock sorge dragen, dat hunnen borgeren ende goede ingesetenen in dese beswaerlycke tyden mochten werden bevrydt van alle exactiën ende overloopen naer ernstige deliberatie goet gevonden ende geresolveert hebben in Stads dienste aen te nemen een cloeck ende ervaren medicijn, mitsgaders oock een bequaem Apothecaris, waermede de goede borgeren ende ingesetenen om een redelycken loon wel mochten werden gedient, synde te dyen eynde geaccordeert met Mr. Guiliaem Henrici Henderixie. doctore medico, dat hy die goede borgeren ende ingesetenen getrouwe-lyck ende naerstelyck dienen sal als medicijn, vande selve niet meer genieten voor syn salaris als voor elcke visite VIII Gr. (= f 0,20) ende niet mogen meer visiten reekenen als twee des daegs, mitsgaders met Mr. Sr. Vitu, Apothecaris, dat hy syne medicamenten vercoopen sal om een redelycke prys, gevende derhalven aen dezelve ende aen yder van hen uyt des Stadts buerse een redelyck pensioen, ordonnerende ende verbiedende daerom wel expresselyck mitsdesen, dat geene Chirurgyns, barbiers,

quacksalvers ofte andere personen hoedanich die syn, van nu voorts aen aen eenige personen binnen de Stadt Goes ofte vryheyt residerende en sullen vermogen eenigherhande raet te geven ofte eenige medicamenten te leveren in haere inwendige cranckheden ende oversulcx eenigen acte der medicynen te plegen, als zyn wateren te besien, drancken te ordonneren, ende andere, noch oock eenige medicamenten als boven te leveren, op peyne soo eenich Chirurgyn, barbier, quacksalver ofte ander persoon bevonden wort contrarie van desen gedaen ende oversulcx eenige acte der medicynen gepleecht te hebben, dat hy verbeuren sal voor d'eerste reyse XXV Carolus gulden ende voor de tweede reyse L Carolus gulden ende voor de derde reyse op arbitrale correctie t'appliceren d'eene helft van de voorscr. boete tot profyte vande aenbrenger, ende d'ander helft tot prouffijte vande Officier.

Actum ter Vergaedinge vande Burgemrs., Schepenen etc. der Stede Goes, desen 9 Juny 1603" (1).

Achtien jaar later zijn er twee apothekers, nl. Rogyer Vitri en Anton Digniss (2). Ingaande 1 januari 1621 krijgt ieder van hen toestemming om beurtelings gedurende drie maanden de benodigde medicijnen te leveren aan de bewoners van het gasthuis „ter ordinantie ende costen deser Stede" (3). 22 Augustus 1625 wordt een soortgelijke bepaling gemaakt voor de apothekers Anton Digniss en Quiry Westeryck (4).

Over de totstandkoming van het gilde worden we als volgt ingelicht:

„Hebben de respective Chirurghijs deser Stede Haer Achtbaere per requeste voorgedragen, hoe dat door de dagelijksche confluentie vande menichte van ongequalificeerde inde geneesconste, haer ampt bij na in het geheele, ten minsten in een goet deel wierde ondercroopen, waer door geen cleyne incoventien ende swaricheden waeren rijsende, versoeckende in desen, ende tot werijng van alle onheijlen, admissie tot een Gilde onder den anderen, dat oock niemant, het sij wien het soude moge wesen van deser chirurgye soude mogen professie doen, of wel in het meergemelde gilde werden ingenomen, voor ende aleer bij formele preuve van sijn E. wetenschap in deselve is gebleken.

Waerop sijnde gedelibereert, hebben Haer Achtb: de vorengementioneerde Chirurghijs haer versoeck geaccordeert, behoudelijck, dat in desselfs geconsenteerde gilde oock de Apothekers haere plaetse sullen sorteren" (5).

Nadat er in 1671 over gesproken was het gilde te mortificeren, werd besloten hierop niet in te gaan. „Donderdach den 3 Novembris 1672" werd voor de examens de volgende nadere instructie opgesteld:

„Aen de respective apotekers ende Chirurghijs deser Stede is toegestaen de resolutie op den 9n Feb: 1671, rakende dit gilde te mortificeren ende dienvolgende geresolveert, dit gilde te laten verblijven op den ouden voet, met desen verstande nogtans, dat voortaan geen examen van Apoteker ofte Chirurgijn anders sal geschieden dan door de respective dekens van het voorn: gilde, sonder bijwesen van eenige gildebroeders, ten overstaen nogtans van twe Heeren uit de Magistraet, mitsgaders de twe stats-doctoren, daer toe door de dekens te versoeken, en anders niet.

Ende sullen voortaan de boeten, die in elke sessie van het examen sul-
len valle, niet mogen surmonteren de somme van twee ponden Vlaams
(f 12,—), waer van d'ene helft sal werden gecumverteert ten profijte van
het Weeshuis deser Stede ende de andere helft ten profijte van het gilde.
Ende werden de examinateurs gerecummandeert het examen altoos soõ-
veel doenlijk te verkorten. Present alle de heeren Burgemrs: ende Sche-
penen" (6)

Literatuur:

1. Voorgebodenboek van Goes, 1568—1666. Voorl. invent. nr. 119, folio 140 verso — 141 recto.
2. Dignus is nog steeds een' in Zeeland in zwang zijnde voornaam.
3. Stadsresoluties van Goes, 1614—1634. Voorl. inv. nr. 124, fol. 49 recto.
4. Westerwijk was de naam van een te Goes gevestigde regentenfamilie. Het meest bekende lid van deze familie was Adolf Westerwijk.
R. A. S. Piccardt: Bijzonderheden uit de geschiedenis der stad Goes. Goes (1864), blz. 86 v.v., 193;
F. Nagtglas: Levensberichten van Zeeuwen, 2 dln., Middelburg 1890—1893, i.v.;
D. J. Roorda: Partij en factie. Groningen (1961) blz. 251—253.
5. Deze acte is gedateerd „Solis den 14 Novembris 1649". Stadsres. 1657. Voorl. inv. nr. 126, fol. 64 recto. Piccardt, blz. 149, noemt 1650. De zilveren schilden en een gebeeldhouwd, eikehouten kistje van het gilde zijn de enige attributen, die bewaard zijn gebleven.
6. Stadsres. 1665—1673. Voorl. inv. nr. 129, fol. 217 recto.

A. de SMIT
Eindhoven

EEN PRIJSCOURANT VAN FARMACEUTISCH GLASWERK UIT 1853

In de Nederlandse farmaceutische vakliteratuur (1) zal men tevergeefs zoeken naar prijzen of afbeeldingen van het gewone farmaceutisch-chemische glaswerk zoals dat ongeveer een eeuw geleden in de toegepaste farmacie in gebruik was; zelfs is het uiterst moeilijk een beschrijving te vinden van deze in onze ogen zo eenvoudige apparatuur. Evenmin is er in de daarvoor in aanmerking komende bibliotheken een exemplaar van een prijscourant van een glashandel uit die tijd aanwezig (2). Over het oude chemische instrumentarium tot ongeveer de tijd van Boerhaave is in 1918 wel een boekje verschenen van de hand van prof. dr. H. J. Backer (3).

Verheugend is het derhalve dat bij de verplaatsing van de Gemeente-apotheek te Gouda uit het Catharina-gasthuis een prijscourantje (4) van 1853 te voorschijn kwam, dat niet alleen een volledige lijst van prijzen van dit farmaceutische glaswerk bevat, maar bovendien bij elk artikel een afbeelding geeft. Het prijscourantje, 38 bladzijden groot, werd uitgegeven door de firma Focke en Meltzer (5), de firma die thans nog steeds in de Kalverstraat te Amsterdam als een zeer bekende zaak van kristal en porselein gevestigd is. De firma zelf heeft geen enkel archiefstuk meer uit die tijd.

Het prijscourantje is gesplitst in 3 afdelingen, nl. glas, saniteitsgoed en porselein. Bij het saniteitsgoed is uitdrukkelijk vermeld, dat het eerste kwaliteit is en „bestaanbaar tegen het Acidum Sulphuricum". De grootte van de voorwerpen is opgegeven in duimen

(Amsterdamse duim = ongeveer 1,8 cm), de inhoud in dragmen, oncen en ponden.

Uit de benamingen kan men opmaken dat de naam van bepaalde voorwerpen in de loop der jaren op een ander voorwerp werd overgebracht; een begripsaanduiding, die in de geschiedschrijving zo dikwijls tot begripsverwarring aanleiding geeft. Zo was als naam voor medicijnflessen in de prijscourant van de glashandel tot 1940 de naam „fiolen” gebruikelijk; maar in de catalogus van Focke en Meltzer verstond men hieronder een bolvormige kolf.

Enige benamingen van oude farmaceutische instrumenten uit deze catalogus laten wij volgen:

- Alkalimeters naar Decroizilles
- Bristlijsflesschen
- Buisjes om bloedzuigers aan te zetten
- Confituur inlegflesschen
- Duizendgrein fleschjes
- Kenneksche buizen
- Kopglazen
- Meekrapfleschjes
- Molglazen
- Phiolen met lange halzen
- Polshamers
- Ronde thee of snuiffleschjes

N. 200

Glas.

Wolfsche flesschen
met twee haken

van 1/2 H

1 2 H

1 1/2

2

4

6

8

10

40

36

32

28

24

20

16

12

N. 222

Bristelflesschen

met ingeslepen wormige pijp

van 2 H met Tubus

1

2

4

6

8

10

12

1

1

1

1

1

1

1

1

N. 224

Stoppflesschen

onder met ingeslepen kraan.

van 1 H

2

4

6

8

10

3

4

5

7

8

N. 225

A. multiplicflesschjes.

van 4 ene.

2

25

30

N. 226

Glas.

Droefflesschen
met overstakende deksels.

van 1 H

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

N. 227

Flesschen voor Braggenstein

van 6 ene

2

N. 228

Teestflesschen

met lange ingeslepen stoppen.

van 1/2 ene

N. 229

Sipureflesschen

met gebogen buis

van 2 H

1

2

3

N. 230

Confituur inflesschen

gewone vorm.

de 100 stuks

het stuk

N. 231

Pistolen met Tubulust

Engelsche vorm

van 30 H

25

30

35

40

45

50

55

60

65

70

75

80

85

90

95

100

Saniteitsgoed.

N° 13.

Wijfgeschalen
met plastic mist, stamper met houten steel
van 38 duim of 4 denie

2	68
1	18
1	68
1	18
1	18
1	18
1	18
1	18

N° 14.

Wijfgeschalen
met plastic mist, stamper met houten steel
van 1 to 40 duim

1	34
2	34
3	34
4	34
5	34
6	34

N° 15.

Netten met 2 eeren
van 30 duim of 3 ft

2	52
1	10
1	64
1	25

N° 16.

Saniteitsapparaat
met Heelm

6	48
2	10
1	65
1	15

Saniteitsgoed.

N° 17.

Netten met Tubus
van 3 ft

2	68
1	18
1	68
1	18
1	18
1	18
1	18
1	18

N° 18.

Cassetten met steel en deksel
van 4 ft

2	50
1	20
1	50
1	20

N° 19.

Filtreertrachters
met staven
N° 1 groote deelt

2	68
1	18
1	18
1	18

N° 20.

Filtreertrachters
met groote gaten
hoog 11 1/2 duim

4	12
10	13
10	13
20	13
25	13

N° 21.

Filtreertrachters
met eeren
extra groote
breede deelt
derde

1	68
1	18
1	90

Separeerflesschen
 Siroopflesschen
 Slangenflesschen
 Toetsfleschjes
 Trechtertjes voor fijne olieteiten
 Welters Veiligheidsbuizen
 Welters Veiligheidstrechters
 Wolfsche flesschen of Woulsche flesschen

Bij het saniteitsgoed:

Aderlatingsmaten
 Casserollen met steel en dekse
 Kwiklepels
 Satten met 2 ooren
 Sirooplepels.

Eerste winkel van Focke & Meltzer in de Kalverstraat.

1. Voor Duitsland: Ferchl, Fritz en A. Süssenguth: Kurzgeschichte der Chemie, mit 200 Abbildungen. Mittenwald (1936).
2. De oudste hierin aanwezige prijscouranten dateren uit het begin van deze eeuw.
3. Backer, H. J.: Oude chemische werktuigen en laboratoria van Zosimos tot Boerhaave. Groningen (1918).

4. Thans aanwezig in de bibliotheek van het museum „Het Catharina-gasthuis”.
5. De firma Focke en Meltzer werd in 1823 in het begin van de Kalverstraat bij de Dam gesticht door Franz Focke en Sebastiaan Meltzer, beiden afkomstig uit Bürgstein in Bohemen, het land, dat van oudsher beroemd is om zijn kristal. De balans van het oprichtingsjaar is het enige archiefstuk, dat nog in het bezit van de firma is. Franz Focke stierf als vrijgezel, zodat de zaak door de Meltzers werd voortgezet en wel door een jongere broer van Sebastiaan, Ignatz. Deze had 6 zonen, van wie er weer vier aan de firma verbonden werden. Tijdens het beheer van één van hen, Rheinhold (1860—1910), werd de zaak in Amsterdam in 1885 verplaatst naar een door de bekende architect Berlage nieuwgebouwd pand, Kalverstraat 52, in welk pand de firma thans nog is gevestigd onder directie van J. I. L. K. A. Meltzer, een kleinzoon van genoemde Ignatz, en als onderdirecteur Paul Meltzer, een kleinzoon van Rheinhold. Een andere kleinzoon van Ignatz, Alfred Meltzer, is directeur van het filiaal in Den Haag.

E. GRENDEL

UIT DE EERSTE JAREN VAN DE MAATSCHAPPIJ

Over de eerste jaren van de Maatschappij, toen deze nog een plaatselijke Amsterdamse vereniging was, zijn wij zeer spaarzaam ingelicht. Het enige waar wij over beschikten was de „Korte schets der geschiedenis van de oprigting der Maatschappij” van de hand van W. S (w a r t w o u t) in het eerste nummer van de *Berigten* (1). Dit leverde, tezamen met het artikel van E. B. d e M e t z (2) „Hoe een Departement van de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering der Pharmacie tot stand kwam”, ook de gegevens voor mijn gedenkboek (3) ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan.

Jaren geleden kreeg ik een mapje in handen dat naast enkele latere stukken, nl. een gedrukte circulaire van een geneeskundig weduwe- en wezenfonds uit 1849, een aanbestedingscirculaire van een kinalevering aan het Rijksmagazijn uit 1869, een rapport van de Commissie van het departement Amsterdam inzake het Pharmaceutisch Onderzoek van de bruine Java kina uit 1873 en een ongedateerde intekenlijst van het departement Amsterdam voor de oprichting van een standbeeld voor Boerhaave, tevens een aantal stukken bevat uit de eerste jaren van de Maatschappij.

Het zijn twee jaarverslagen, uitgebracht door de secretaris Dr. S. S a r p h a t i over de jaren 1842—'43 en 1843—'44 aan de algemene vergadering, twee pakjes betaalde rekeningen van het departement Amsterdam uit de jaren 1842—'45, een circulaire van de Plaatselijke Commissie voor Geneeskundig Toevoorzigt te Amsterdam, inhoudende het verzoek een alfabetische lijst van geneesmiddelen samen te stellen welke in het ressort het meest algemeen in gebruik zijn, gedateerd 17 nov. 1842 en ten slotte een tweetal rapporten over het drinkwateronderzoek uit 1843. Deze laatste zijn door mij reeds eerder gepubliceerd (4). Het geheel is kennelijk afkomstig uit het oude archief van het departement Amsterdam en vormt waarschijnlijk het restant hiervan.

Aangezien de *Berigten* van de Maatschappij eerst in 1845 beginnen, toen de Maatschappij landelijk werd, zijn deze eerste jaarverslagen nergens afgedrukt en het lijkt mij wenselijk deze hier

in extenso te laten volgen, om ze voor het nageslacht te bewaren:

M. T. B. d. Ph. 10 Mei 1843

Verslag van den Secretaris over het jaar 1842—1843.

Mijne Heeren, Geachte Medeleeden!

Toen wij de werkzaamheden dezer M.t.b.d.Ph. begonnen, met de hartelijkste wenschen voor haren bloei, had niemand onzer zich durven vleyen nu reeds dien wensch in zooverre den korten tijd en overige omstandigheden dit gedoogden, vervuld te zien. Het moge op zichzelf beschouwd al zeer weinig zijn, wat voor ons geschied is, bij de groote bedoelingen, waarvoor deze Mij is opgerigt, maar wat is Eén jaar, voor eene inrigting als deze, nog zoo geheel nieuw in ons land, onder zulke voor kunsten en wetenschappen in het algemeen, maar voor de Pharmacie in 't bijzonder, hoogst ongunstige tijdsomstandigheden. Het zoude dan ook teregt al te voorbarig zijn, indien wij nu reeds begonnen deze M. te roemen of slecht van haar begonnen te spreken, ware het niet, dat een in bijna alle gelijksoortige inrigtingen gebruikelijke gewoonte bestond, dat zij, welke met het bestuur belast zijn, bij 't begin van den nieuwen jaarkring rekenschap gaven van hunne handelingen en bestuur. De thesor heeft zoo straks dien pligt vervuld, en U met den hoogst gunstigen toestand onzer finantiën bekend gemaakt. Een gelukkig voortteeken, M. H. in een land, in welke zoo weinige kassiers op een batig saldo kunnen roemen.

Bezaten wij reeds eenen Bibliotheek en verzamelingen van drogerijen, dan zouden zij, welke met derzelver beheer belast waren, verslag doen van de zich onder hun berusting bevindende voorwerpen. Waren er commissiën voor uitgeschreven, Prijsvragen of andere onderzoekingen ingesteld, alle hoogst wenschelijke zaken voor zulk eene M., het zoude hunne beurt zijn hier te staan, en alle hadden waarschijnlijk veel en belangrijk nieuws mede te deelen, van mij echter verwacht ge niets van dien aard. De Secretaris heeft nimmer iets nieuws te melden, dat van hem zelve afkomstig is, hij behoeft niets te besturen of te beslissen, hij is en mag niets anders zijn dan oor en *pen*; steeds luisterende behoeft hij slechts de verspreide klanken meer blijvend te maken, om ze te herhalen, waar dat pas heeft, zonder meer. Het moge vervelend schijnen, dat herhalen, doch het moet wel heel nuttig zijn, daar dit gebruik nog nergens wordt afgeschaft, evenmin als de gewoonte, om telken jare een overzigt in korte trekken te hooren van het gebeurde opdat men dan zelve het best den toestand dezer M. zoude kunnen beoordeelen.

Mijn taak is daardoor niet groot noch moeyelijk en zoo ik dezelve niet naar behooren vervul, is er weinig te mijner verontschuldiging dan de innige verzekering dat ik steeds al wat in mijn vermogen is, gedaan heb en zal blijven doen ter bevordering van den bloei dezer M.

Ik begon zoo straks met den toestand onzer M. als vrij gunstig te roemen, en wie zal dit niet toestemmen als men weet, dat het getal leden, hetwelk bij de oprigting slechts 35 bedroeg, thans tot 87 geklommen is, waaronder 71 Heeren Apothekers, dat wij G.Z.D. geen dier leden door den dood ons zagen ontvallen en er weinige zijn welke niet bij herhaling onze vergaderingen bezocht hebben.

Het lokaal waarin wij aanvankelijk bijeen kwamen, was daarom alras te klein, zoodat men naar deze aanzienlijke vergader-

plaats moest verhuizen, een ruil, welks baat (?) vooral in het warmere seizoen eerst regt zal worden gevoeld, te oordeelen naar de proeve, ons door al te groote spaarzaamheid onzer kasteleyn gedurende den winter vertoond. Het Bestuur zal intusschen zorgen dat deze proeve niet worde herhaald, en dat de uiterlijke warmte in dit lokaal niet afsteke bij die innige warmte, welke door de ijver der leden hier zal worden medegebragt.

De werkzaamheden waren niet zelden hoogst belangrijk. Op de gewone vergaderingen, Elf in getal, welke geregeld op de tweede Woensdag in elke maand gehouden werden, hoorden wij eenen bepaalden spreker en op de meeste, belangrijke bijdragen, mededeelingen en vragen.

Dr. S a r p h a t i sprak over de geschiedenis der Pharmacopeën. De Heer P a s over 't bereiden van Exstr. in 't Algemeen en bragt dit onderwerp even als de Heer M a s t e n b r o e k twee verhandelingen over *Bruine* en *roode kina*, in verband met de op handen zijnde herziening der Pharmac.

Belangrijke proeven werden door den Heer S w a r t w o u t medegedeeld over Aq. laur., met uitgebreide toelichtingen en Prof. S w a r t las in twee vergaderingen eene uitgewerkte en door proeven en menigvuldige bewijsstukken opgehelderde verhandeling over het onderzoek van *Arsenicum* door middel van deszelfs verbinding met H.

In de Maand December verplicht de Heer W a f e l b a k k e r deze vergadering door de mededeeling van zijn Ed. ondervindingen bij 't gebruik van stoom in de Pharmacie, en in 't bijzonder over zijn van een volmaakte stoom toestel voorzien Laboratorium.

De Heer S w a r t w o u t sprak nogmaals en wel in de vergadering van februari over een Potaas ontleding en Prof. S w a r t was zoo goed ten derde male en wel in de vergadering van maart optreden met Proeven en toelichtingen over wrijvings-electriciteit.

De voortreffelijke en uitgebreide verhandelingen van den Heer W a l t h e r in de laatste vergadering gehoord over thë ligt voorzeker u nog te versch in 't geheugen dan dat ik U daaraan zoude herinneren, ware ik niet als secretaris, zoals ik straks zeide, tot herhaling gedwongen.

Behalve deze uitgewerkte verhandelingen, welke alle bijna door keurige proeven, voorbeelden, platen etc. werden opgehelderd en alle vruchten waren van eigen vlijt, hadden nog de Heeren M a s t e n b r o e k, K e r k h o f, K n o l en Prof. S w a r t meer of minder uitgebreide bijdragen, alsmede onder vele andere wetenschappelijke vragen, de door de Heeren K e r k h o f en W a f e l b a k k e r gestelde namentlijk van den eersten over de kool en aardappelbrandewijn en van den laatsten over de kleur van Aetherische Oliën en 't wit Bessengelei, tot nuttige leering en oefening strekte, terwijl daarenboven de vraag des Heeren Kerkhof over de Kool, de allesbehalve verkoolde (?) bijdrage van ons geacht medelid K n o l en de vraag over 't wit Bessengelei het proeven van het verfrisschend, maar niet wit ziend Gelei van witte Bessen ten gevolge hadden.

Alle deze Heeren ontvingen behalve in de luide toejuiching der leden ook bij monde van den President de betuiging, op hoe grooten prijs hunne werkzaamheid gesteld werd. Het zal U.E. opmerk-

zaamheid intusschen niet ontgaan, dat van de 11 spreekbeurten, drie door Prof. Swart, twee door den Heer Swartwout, twee door den Heer Mastenbroek zijn vervuld en met die door Uwen tegenwoordigen president en Secretaris te weeg bragten, van de 11 voorlezingen 9 door leden van 't bestuur zijn volbragt. De President is niet in gebreke gebleven de leden bij herhaling daarop opmerkzaam te maken en uit te noodigen, maar zonder zoo veel gevolg als het bestuur wenschelijk scheen en meende te mogen verwachten. Het volgende jaar belooft een grootere verscheidenheid, daar reeds vele leden hebben toegezegd op hunne beurt een voorlezing te zullen houden.

Dezelfde teleurstelling ondervond 't bestuur bij deszelfs pogingen tot aanwakking der leeslust onder de leden, al hetwelk te weeg bragt, dat men tot eene voorgestelde uitbreiding dezer M. voornog vermeende niet te kunnen overgaan.

Verslag van den Secretaris 8 Mei 1844

Als Secretaris dezer M. rust op mij de aangename pligt U, Geachte M.l op deze jaarlijksche vergadering een kort verslag te geven van de beoeyingen en lotgevallen onzer M. gedurende den afgelopen jaarkring.

Ik noem dezen taak aangenaam, omdat het zoo ik hoop, instaat is U.E. te zullen overtuigen, dat wij niet nutteloos zijn werkzaam geweest, maar in tegendeel deze jeugdige M. zich duurzaam zien vestigen en in bloei toenemen.

De thes. heeft U reeds medegedeeld, dat het aantal onzer leden is niet verminderd, dat het saldo der kas f 284.22 bedraagt, en dat onze verzamelingen door aankopen en geschenken merkbaar zijn verrijkt.

Maar hoe verblijdend dit zijn moge, vergeten wij niet, dat het aantal der leden zoo min als het groot saldo de grond is, waaruit onze M. leven en bloei putten kan.

Het is Uwe werkdadige ondersteuning, het zijn de wetenschappelijke bijdragen of voor materieelen welvaart opgegeven denkbeelden, waardoor de M. die hoogte kan bereiken, op welke wij onze zusterverenigingen thans zien schitteren.

De leden, welke vooral hiertoe gedurende het afgelopen jaar hebben bijgedragen, breng ik namens het bestuur bij dezen andermaal onze hartelijkste dank. Een derzelve echter, de Heer K r a m e r H o m m e s, die den tol des doods betaalde en wij niet meer danken kunnen, blijve in Zeegnend aandenken.

Daar veel van de uitbreiding en vertakking onzer M. afhangt en zij des te nuttiger worden zal, naar mate zij algemeen zal worden ondersteund, heeft het bestuur genoopt de daartoe noodige stappen te doen; welke met een vrij goed gevolg bekroond.

Onze circulaire aan de vele stedelijke geneeskundige commissies hier te lande, werden door de meeste op eene voor ons voldoende en vereerende wijze beantwoord. Allen prezen ons plan en beloofden de meest mogelijke ondersteuning en noemden eenige H. Apoth. welke Hun Ed. Zgl. geschikt voorkwamen om Depart. in de respectieve woonplaatsen te vestigen. Wij hebben ons terstond met deze aangewezen heeren in correspondentie gesteld en ook bij deze mogten wij gelijke goedkeuring en bereidwilligheid ondervinden.

Deze Heeren voorlopige correspondenten zijn:

te Haarlem	de Heer	Kahn
„ Leyden	„ „	Haaxman
„ Rotterdam	„ „	Vrijdag Zijnen*)
„ Dordrecht	„ „	Holzapffel
„ Middelburg	„ „	van de Kamer
„ Delft	„ „	Kipp
„ 's Hage	„ „	Vrijdag Zijnen
„ Utrecht	„ „	Prof. de Fremerij en van Zetten
„ Deventer	„ „	Meylink
„ Groningen	„ „	Winter en van Mesdag

Uit deze lijst vallen echter weg 1. de Heer de Vrij, welke zich met Rott. kunstbroeders niet meende te kunnen verstaan en dus voor zijne vroeger aangenomen benoeming bedankte, en de Heer van de Kamer, aan welk door 't bestuur het correspondentschap is ontnomen, omdat deze zich inliet met het verkoopen van ?? alias Biertjes? Een handelwijze te zeer met onze beginselen strijdende, dat 't kon worden gedoogd de belangen onzer M. aan zulke handen te vertrouwen.

Het B. houdt zich onledig in deze vacatures te voorzien. Intusschen mogen wij vertrouwen binnenkort UE. te kunnen mededeelen de oprigting van D(epartementen) Dordrecht, 's Hage, Utrecht en Groningen. Zoodra mogelijk zal er alsdan tot het instellen der Algemeene wetten en van een Hoofdbestuur worden overgegaan. De circulaire bestemd om het doel en middelen onzer M. algemeen bekend te maken is UE. onlangs voorgelegd geworden.

Gedurende dit jaar werden de 12 gewone vergaderingen gehouden, telkens 2e Woensdag der maand en met afwisseling door een klein deel der leden bijgewoond. Het is onnoodig aan te toonen, hoeveel er en voor de M. en de leden zelve aangelegen (is?) trouwer onze bijeenkomsten bij te wonen, want waarlijk aan verscheidenheid zoo min als belangrijkheid der bijdragen kan dit worden geweten. Op elke vergadering werd door een der leden een uitgewerkte verhandeling voorgedragen, onder welke ik slechts aan die van onze geachte voorzitter over 't loodwater en de Castoreum, van den Heer Kerkhoff over het NO gas, van Prof. Swart over Galvanische Electr. en Swartwout over 't onderzoek van ??? en Mastenbroek over ? behoeft te herinneren, om UE. te binnen te brengen wat kennis aldus zonder moeite door ons is opgedaan.

Ook de Heer Rust (?), Alma, van Meurs en Knoll en zeven (?) sprekers hebben het hunne gedaan om niet achter te blijven. Het is waar, de leden van 't bestuur zijn ook dit jaar weer het meest opgetreden, maar niet uit eigen bewegen. Men zou het moeyelijk gelooven hoe veel moeite het ons reeds gekost heeft, de leden zelve aan te moedigen en dringend te vragen. Wij blijven het beter hoopen en zullen zoolang mogelijk den bloey der M. helpen bevorderen.

De wetenschappelijke vragen zijn in 't begin onzer jaarkring veelvuldiger geweest dan op 't einde. Wij bevelen dit deel onzer werkzaamheden niet minder aan. De wetenschappelijke bijdragen, uit de journalen, werden hoofdzakelijk door onze Geachte Voorzitter en Prof. Swart medegedeeld.

*) bedoeld is de Vrij.

Onze M. werd een onderzoek opgedragen van het water, dat geschikt zijn zou voor een waterleiding binnen deze stad. Het onderzoek is door een Commissie uit ons midden zoo volbragt, dat wij waardiglijk hebben kunnen antwoorden aan de vereerende opdracht.

Niet onbelangrijk is tevens de stappen door ons gedaan bij de geneesk. commissie over 't verkoopen van bijtende zuren. Binnenkort hoopen wij in staat te zijn daarvan het resultaat mede te deelen.

En hiermede heb ik mijnen taak naar vermogen volbragt. Het vertrouwen door het Bestuur in mij gesteld, is een krachtige spoorslag het mijne te blijven doen ter Bevordering van de belangen onzer M. Moge ik daarin in U allen navolgers, of liever, onovertreffbare voorgangers vinden!

De kwitanties van 1842 zijn voor drukwerk, zaalhuur en een lesse-naar. Uit die van 1843 blijkt de gezellige sfeer op de vergaderingen. De rekeningen vermelden sigaren en tabak, maar ook broodjes met boter, kaas of vlees en dry madera wijn. Na de verhuizing van de Zon naar de Zwaan, die in de notulen wordt vermeld, blijkt in de vergaderzaal een zuurkast aangebracht te zijn. De rekening hiervan luidt:

7 Jan	Op de vergaderzaal in het gebouw de Witte Zwaan op de	
1845	Nieuwendijk gemaakt een groote blikken Walm of Lucht-	
	tregter	f 7.50
21	Op dezelve tregter een blikken pijp lang 15 voet, wijd 7 duim,	
	met een elboog afsluiting gedekt met koperen plaat, van binnen	
	en buiten geschilderd	f 15.50

Nog twee posten zou ik uit deze rekeningen willen vermelden:

24 Juny	bij Frederik Muller gekocht	
1844	1 Berzelius Jahresbericht 22 Bd 2,3; 23 Bd 1,2	f 13.80
	24 Bd	f 3.—
11 Juny	gekocht van P. J. Kipp te Delft twee toestellen voor het zwa-	
1845	velwaterstofgas, met emballage enz.	f 17.50

Door het feit dat deze stukken uit de eerste jaren van de Maatschappij aan het licht zijn gekomen en vooral door de humoristische wijze waarop S a r p h a t i zijn jaarverslag inkleedde, is onze kennis over het leven in onze beroepsvereniging zeer verrijkt.

Literatuur:

1. *Berigten* van de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering der Pharmacie I (1845) p. 4.
2. *Pharm. Weekblad* 77 (1940) 738.
3. De Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering der Pharmacie 1842—1942; Amsterdam (1948).
4. D. A. W i t t o p K o n i n g, Het drinkwateronderzoek door de Maatschappij in 1843; *Pharm. Weekblad* 95 (1960) 770—774.

D. A. WITTOP KONING

Verslag van de vergadering te Doornik

Op zaterdag 4 en zondag 5 november jl. hield de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux haar najaarsbijeenkomst te Tournai. Om 4 uur kwam men bij de kathedraal bij elkaar en werd dit indrukwekkende bouwwerk met haar prachtige schatkamers onder de enthousiaste leiding van mr. F o u r e z bezichtigd en bewonderd. Het museum van folklore werd vervolgens bezocht; speciaal de daarin ingerichte apotheek met zijn Delftse potten en oude medische instrumentaria was voor onze leden de grote trekpleister, hoewel de verdere inrichting van dit museum ons wel de indruk verschaftte, dat onze Zuiderburen meer historische belangstelling hebben dan de Nederlanders.

In de zondagochtendvergadering werden collega I. E t i e n n e uit Verviers tot president en collega E. L. A h l r i c h s uit Utrecht tot vice-president benoemd.

De volgende lezingen werden gehouden:

E. G. S e g e r s: *Faïences pharmaceutiques primitives en Artois et Picardie*”, hierbij werden door hemzelf vervaardigde prachtige dia’s vertoond;

J. C o p i n: *„En bouquinant sur Tournai”*;

Dr. E. G r e n d e l: *„Vianen en de farmacie”*;

I. E t i e n n e: *„Figures du passé — Le pharmacien verviétois Carl Grunn”*;

M. B r a s s e u r: *„Notes sur les Hôpitaux de Mons”*;

Dr. A. G u i s l a i n: *„Contribution à l’histoire des apothicaires de Tournai”*.

Deze zeer geslaagde bijeenkomst werd besloten met een gezamenlijke maaltijd in Hotel de la Cathédrale, waar ook de verschillende lezingen en de vergadering werden gehouden.

E. GRENDEL

Prins Bernhard bezocht het Medisch-Farmaceutisch Museum

Op 23 november jl. werd het Wijnkopersgildehuis in de Koestraat te Amsterdam door Prins B e r n h a r d officieel geopend.

Zoals bekend, is in dit gebouw sedert 1952 ook het Medisch-Farmaceutisch Museum gevestigd.

Na een rondgang door het wijnmuseum bezocht de Prins de collectie medische instrumenten van het museum. Dr. J. A. v a n D o n g e n, de inrichter van deze zaal, gaf hierbij een toelichting. Vervolgens bezocht de Prins het laboratorium en de apotheek. Bijzonder aardig was de aanwezigheid van mr. Arn. J. d’Ailly in het laboratorium van zijn voorvaderen. Dr. D. A. W i t t o p K o n i n g gaf een toelichting op de apotheek en het laboratorium. De Prins was bijzonder geïnteresseerd in het receptenboek van de hof-apotheek in Den Haag van kort voor en na de Franse tijd. Ook de prachtige collectie apothekerspotten van Delfts aardewerk trok Zijn bijzondere belangstelling.

Vertegenwoordigers van de Maatschappijen ter bevordering der Geneeskunst en de Pharmacie waren uitgenodigd deze openingsplechtigheid bij te wonen.

Het museum is dagelijks geopend van 10—16 uur, behalve donderdags; zondags geopend van 13—16 uur.

D. A. WITTOP KONING

Facsimile of the first Amsterdam Pharmacopoeia 1636. *B. de Graaf*, Nieuwkoop 1961 (prijs geb. \$ 10,—).

Als eerste facsimile-uitgave van Nederlandse klassieke werken op het gebied van de natuurwetenschappen verscheen onder supervisie van het Genootschap voor de geschiedenis der geneeskunde, wis-kunde en natuurwetenschappen de Amsterdamse Pharmacopee van 1636. Dr. D. A. Wittop Koning schreef de inleiding; allereerst een kort overzicht van de alleroudste farmacopeeën, dan de geschiedenis van de totstandkoming van deze eerste Nederlandse farmacopee met een beschrijving van derzelver inhoud en ten slotte een overzicht van latere uitgaven van de Amsterdamse farmacopeeën.

Gezien de Farmacopee van 1636 uiterst zeldzaam en daardoor zeer kostbaar is, zal voor vele collega's, die dit historisch monument van onze Nederlandse farmacie toch gaarne in hun bezit zouden willen hebben, deze uitgave een waardige aanwinst kunnen zijn.

Gedrukt op oud-hollands papier, typografisch uitstekend verzorgd met op de frontpagina het portret van dr. Nicolaas Tulp, gebonden in perkamenten band is helaas de prijs van deze kostelijke uitgave door de kleine oplage van slechts 500 exemplaren enigszins aan de hoge kant. (*E. Grendel*)

Illustrierter Apotheker-Kalender 1962.
Dr. *Wolfgang-Hagen Hein*. Deutscher Apotheker Verlag, Stuttgart, 21. Jahrgang, 1961, prijs DM 6,80.

Het belangrijkste van deze apotherskalender is ieder jaar opnieuw, dat hij ons confronteert, niet slechts met de wetenschappelijke farmacie, maar het de apotheker in de uitoefening van zijn functie in de maatschappij. Hierin treedt de apotheker niet op de voorgrond en het is wel daarom dat de apothekersportretten uit vroeger jaren zo zeldzaam zijn. Dr. Hein was zo gelukkig er weer een terug te vinden, typerend echter is dat de naam van de apotheker niet bekend is, in tegenstelling tot die van de schilder.

Ook deze keer beperkt de kalender zich niet tot Duitsland; uit Nederland zijn afbeeldingen opgenomen van het portret van apotheker P. J. Kipp (Delft), van een der voorstudies voor het standbeeld van Mincelers te Maastricht en een tabaksrookklisteer, zoals dat werd gebruikt voor het opwekken der levensgeesten bij schijndoden en drenkelingen.

De kalender is weer met zorg uitgevoerd en kan dan ook stellig in de belangstelling worden aanbevolen. (*D. A. Wittop Koning*)

Otto Zekert. Berühmte Apotheker, I en II.
Deutscher Apotheker-Verlag, Stuttgart, 160 resp. 95 blz. met 84 resp. 47 afbeeldingen, prijs DM 24,50 resp. 18,50, beide delen samen DM 40,—.

Het boek is een uitbreiding van een eerste uitgave in één deel,

waarin slechts apothekers uit de duitssprekende landen werden behandeld. Thans is een veel groter aantal landen vertegenwoordigd, o.a. ook Nederland.

Er zijn verschillende wegen om een zelfstandige wetenschap te karakteriseren; één daarvan is de weg van de grote mannen. Wanneer wij nu deze 122 levensbeschrijvingen bezien, dan wordt weer eens duidelijk dat de farmacie geen zelfstandige wetenschap is. De prestaties van deze mannen liggen immers vrijwel alle op het terrein van wetenschappen als chemie, botanie en geneeskunst. Het apothekerschap staat niet voorop, veelal is het beroep reeds lang verlaten of nooit uitgeoefend. Zo vindt men hier dichters, schrijvers, een geograaf, schilders, die in hun jonge jaren farmacie hebben gestudeerd, maar zich geen apotheker meer voelden.

Dan rijst dus de vraag wat eigenlijk een beroemde apotheker is. Zekert heeft dit kennelijk uit een oogpunt van verdienste op wetenschappelijk terrein bekeken, maar is het niet evenzeer, ja zelfs in de eerste plaats, de praktische apotheker, die zich bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt in dienst van de volksgezondheid, op maatschappelijk gebied dus? Zo bekeken komt slechts één naam naar voren uit de 122 en wel die van K. W. Scheele. Hiervan schrijft Zekert: „Scheele harnte in Köping aus, wo er sich in kurzer Zeit die Zuneigung der Bevölkerung erworben hatte”. Scheele is het, waarvoor in Köping een standbeeld werd opgericht, waarvan Urdang schrijft: „The idea was to present at this place of Scheele's professional activity not an idealized picture of a hero of science, but the apothecary in the modest attire and attitude which very likely were significant of him”. Dat Scheele ook op wetenschappelijk terrein tot de beroemdheden hoort maakt zijn persoonlijkheid nog slechts groter.

Het boek is goed uitgevoerd en bevat veel wetenswaardigheden over vele bekende personen, van wie wij niet altijd wisten dat ze met een apothekersstudie waren begonnen. (*D. A. Wittop Koning*)

L. J. Vandewiele. De Grabadin van Pseudo Mesues en zijn invloed op de ontwikkeling van de farmacie in de Zuidelijke Nederlanden. Gent 1962, prijs noch uitgever aangegeven.

Met dit proefschrift verkreeg de schrijver als eerste op een historisch onderwerp de graad van doctor in de farmaceutische wetenschappen aan de rijksuniversiteit te Gent.

Het doel van de schrijver is tweeledig, namelijk een verantwoorde vertaling van het boek ter beschikking van de Nederlandse historici te brengen, een enorm werk dat slechts een voldoende klassiek geschoolde apotheker ter hand kon nemen, daarnaast het aantonen van de invloed die De Grabadin van Mesues in de Nederlanden heeft gehad. Wat het eerste betreft mogen we de schrijver dankbaar zijn dat hij deze bron voor de niet-latinist toegankelijk heeft gemaakt, maar — gezien de zeldzaamheid van de originele uitgave — nog meer door het beschikbaar stellen van het werk zelf.

Ook in het tweede deel van zijn taak is de schrijver wel geslaagd; de invloed van De Grabadin is groot geweest in de Nederlanden, groter dan velen waarschijnlijk dachten.

Enkele opmerkingen mogen hier worden gemaakt. Bij hoofdstuk I. Mesues, mist men de theorie van Guitard, dat een 16e-eeuwse geograaf Leo Africanus geloofde in een tweede Mesues en voor deze zonder scrupules een biografie opstelde, die aanvaard werd en eindeloos overgenomen. Hoofdstuk II over De Grabadin geeft een lijst van handschriften zoals Thordike en Kibre die publiceerden. Waarom is hier niet aan toegevoegd het handschrift uit Luzern, waar een afbeelding uit gegeven wordt (afb. 3)? De schrijver geeft voorts geen lijst van drukken. Hij zegt dat Choulant er 25 kent tussen 1471 en 1602. Wanneer wij uit tekst en afbeeldingen alles bijeenvegen komt men tot Venetië 1471, 1473, 1562, Milaan 1478, Lyon 1515, 1550, 1566 en Parijs 1542, 1544. Men krijgt de indruk dat de keuze van de uitgave Venetië 1562 als werkexemplaar vrij willekeurig is geweest en slechts werd bepaald door de aanwezigheid in de Universiteits Bibliotheek te Gent. Waarschijnlijk was het beter geweest de eerste door Sylvius bewerkte uitgave Lyon 1540 te gebruiken. De verschillen in de verscheidene drukken zijn vrij groot, zelfs in de volgorde der hoofdstukken. De personalia van Sylvius wijken af van hetgeen door Guitard werd gegeven. Guitard combineert de beide Johannes Sylvius naar mijn mening terecht in een persoon.

In het vierde hoofdstuk was een vergelijking met de eerste in de Zuidelijke Nederlanden gebruikte farmacopee, nl. het Antidotarium Nicolai op zijn plaats geweest. Van der Berg schrijft immers dat het middelnederlandse handschrift van het Antidotarium uit 1351 veertien voorschriften bevat, die men in de eerste latijnse druk niet vindt en waarvan men er sommige in Mesué's Antidotarium aantreft.

Het boek bevat verder behalve de vertaling van het Antidotarium enkele voorafgaande opmerkingen en een glossarium.

Het boek is goed uitgevoerd en zal in een behoefte voorzien voor de historicus van de Farmacie in de Nederlanden.

(D. A. Wittop Koning)

Verslag van de vergadering te Mechelen

Op zaterdag 28 en zondag 29 april jl. hield de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux haar voorjaarscongres te Mechelen (België). Een zeer gelukkige omstandigheid was het feit, dat het 50-jarig bestaan der Beroepsvereniging der Apothekers van Mechelen hiermede samenviel, zodat onze Mechelse collega's onder leiding van de collegae Van den Heuvel en Van Waas voor een zeer gevarieerd en buitengewoon verzorgd programma hebben gezorgd.

Na de verwelkoming ging men gezamenlijk per autobus naar het nieuwe museum van Folklore (Begijnhof in de XII Apostelenstraat), alwaar collega Nolf, voorzitter van de Mechelse Beroeps-

vereniging, dit museum opende, dat o.a. de oude apotheek van Buedts omvat, gecompleteerd met voorwerpen uit de farmaceutische geschiedenis van Mechelen. Een kostbaar kleinood, dat kenners van oude farmaceutische ceramiek in verrukking bracht.

Vandaar ging men gezamenlijk naar het museum „de Zalm”, waarin in tegenwoordigheid van het stadsbestuur de tentoonstelling werd geopend van „Mechelen en de Farmacie”. Ik behoef u slechts te herinneren aan het Mechelse geslacht V a n G h i j n, de beroemdste vizelgieters, aan de Mechelaar D o d o n a e u s om u op de belangrijkheid van deze tentoonstelling te kunnen wijzen. Een schat van botanische kruidboeken, een overzicht van de belangrijkste Mechelse vizels, farmaceutische archiefstukken en dit alles zeer artistiek in moderne vitrines opgesteld moest iedere farmaceut wel boeien. De toelichting werd gegeven door archivaris D e R o o.

„Daarna volgde een geleid stadsbezoek. Mechelen, eens de hoofdstad van de Nederlanden onder Margaretha van Oostenrijk, is bijzonder rijk aan historische gebouwen. Ook bevatten de kerken zeer vele kunstschaten. De rondleiding eindigde in de „Hof van Buysleyden”, een paleis uit de 16e eeuw, waar wij op de binnenhof genoten van een beiaardrecital; een interessante rondwandeling met een origineel slot. Na de gezamenlijke maaltijd in de „Salons van Dijk” werd deze dag door de Mechelse collega's 's avonds met een allervermakelijkst cabaret besloten.

Zondagmorgen werd in de ledenvergadering als plaats voor het najaarscongres Leiden vastgesteld. Onze oudvoorzitter, dr. P. H. B r a n s, werd bij acclamatie tot erelid benoemd; terwijl deze mededeelde dat de Académie Internationale d'Histoire de la Pharmacie onze voorzitter, I. E t i e n n e, als lid had opgenomen.

De volgende voordrachten werden gehouden:

Collega V a n d e n H e u v e l sprak over de betekenis van de Mechelse apotheker J. B. R y m e n a n s (1748—1840), een voor-aanstaande figuur, die grote bekendheid verwierf als boekminnaar, historicus, Vlaams dichter en griffier.

Collega E t i e n n e sprak over „Malines et la Pharmacie Espagnole”, waarbij de eerste krijgshospitalen in de Spaanse tijd waren betrokken (1585).

Collega W i t t o p K o n i n g behandelde natuurlijk de Mechelse vizels; hoe na de verwoesting van Dinant de bronsgieters naar Mechelen kwamen, waar zij tal van geslachten lang het belangrijkste centrum van de vizelgieterij vormden.

Collega G h y s s a e r t besprak toevallige ontmoetingen met apothekers uit vroeger eeuwen; waarin o.a. begrepen was de geschiedenis van de voorvaders van de schilder Rubens, die als drogist of kruidenier bij de farmacie betrokken waren.

Tenslotte gaf dr. G. P e l e m a n een zeer korte inleiding over het leven en de werken van Dodonaeus en liet hierop aansluitend een zeer groot aantal prachtige dia's zien van bloemen en planten, begeleid door een warm uitgesproken tekst uit het grote kruidenboek van Dodonaeus met als achtergrond zachte muziek uit die tijd. Het geheel werd van een ontroerende schoonheid en duidelijk kwam

tot uiting dat diens beschrijving van geneeskruiden in lyrisch opzicht nimmer is overtroffen.

Rest ons nog te vermelden dat ter ere van het Mechelse jubileum een kostelijk uitgevoerd gedenkboek (295 pag.) „Mechelen en de Farmacie” aan onze leden werd aangeboden. Hierin werd door collega V a n d e n H e u v e l in niet minder dan 71 hoofdstukken de geschiedenis van de farmacie in Mechelen behandeld vanaf de 13e eeuw tot op de huidige dag. Ruim geïllustreerd en als bronnenboek zeer waardevol.

Alles bijeengenomen een in alle opzichten geslaagd congres.

E. GRENDEL

REGISTER BULLETIN No. 21-30

AÛTEURSREGISTER

Aernouts, R.	Een inventaris van een hospitaalapotheek anno 1803	XXIX.1
"	„Instructiën voor de apoteekers" in het kader van de „Fondatie tot bezorging der arme zieken", gesticht te Antwerpen 1768	XXIX.5
Brans, P. H.	Bij het tweede lustrum van de Kring voor de geschiedenis van de pharmacie in Benelux	XXIX.18
"	Le deuxième lustre du cercle Benelux d'Histoire de la Pharmacie	XXVIII
Copin, J.	En bouguinant sur Tournai	XXX ..
"	Un précurseur de la Société d'Histoire de la Pharmacie le pharmacien-archéologue Désiré-Alexandre-Henri van Bastelaer	XXVII
Elaut, L.	Farmakopee of geen farmakopee om het even, maar een van de oudste boekjes met die naam	XXIII.10
"	De lotgevallen van de Mechoacan (Asclepias Contrayerva L.)	XXVII.9
Etienne, I.	Malines et la Pharmacie militaire espagnole	XXIX
Frison, E.	Apotheker François Mathieu Verbert (1769—1854) en de restauratie der meesterwerken van de Vlaamse schildersschool te Antwerpen in 1816	XXIX.10, 16
Grendel, E.	Schulpjes oogzalf	XXII
"	Prijscourant pharmaceutisch glaswerk	XXX.3
Guislain, A.	Bibliographie de l'histoire de la pharmacie belge	XXIII.1
"	A propos de la pharmacopée Liégeoise	XXVII
"	Limitation des pharmacies en Belgique sous l'ancien régime	XXVII
"	Contribution à l'histoire des apothicaires de Tournai	XXIX
"	A la recherche des premiers apothicaires	XXIX
"	L'Histoire de la pharmacie dans le monde	XXIX
Kruytzer, E. M.	Les pharmaciens de Maestricht du 19e siècle et les sciences naturelles	XXI
Postma, C.	Middel tegen hoofdzeer anno 1824	XXI
Rehm, G. K.	De Bredase apothekers	XXI.1, XXII.1, XXV.1, XXVI.1
Segers, E.	La Pharmacie et les collections de l'assistance publique	XXIX
Smit, A. de	Goes en de pharmacie in de 17de eeuw	XXX.1
Vandewiele, L. J.	De zeldzame Pharmacopoea Amstelredamensis Editio Tertia	XXIII.13
"	Een oud Chinees pharmaceutisch scherm	XXIII.15
"	Het „Licht der Apothekers"	XXVII.1

Wittop Koning, D. A.	In memoriam Georg Urdang	XXII
„	De apotheek in de middeleeuwen	XXIV.13
„	Gapers	XXVI
„	Historische tijdschriftartikelen	XXVII.15
„	Bijdragen tot de pharmaceutische prijsgeschiedenis	XXVIII.1
„	Uit de eerste jaren van de Maatschappij	XXX.9
„	Prins Bernhard bezocht het Wijnkopersgildehuis	XXX.15

ZAAKREGISTER

Antwerpen,	„Instructiën voor de apothekers” in het kader van de „Fon- datie tot bezorging der arme zieken”, gesticht te — 1768	XXIX.5
Apotheek,	De — in de middeleeuwen	XXIV.3
Apothicaire,	A la recherche des premiers —	XXIX
Assistance Publique,	La Pharmacie et les collections de l’—	
Bastelaer,	Désiré-Alexandre-Henri van —, un précurseur de la Société d’Histoire de la Pharmacie	XXVII
Bibliographie	de l’Histoire de la pharmacie belge	XXIII.1
Breda,	De Bredase apothekers	XXI.1, XXII.1 XXV.1, XXVI.1
Cercle, Benelux	d’Histoire de la pharmacie, le 2 ^{me} lustre du —	XXVIII
Doornik,	zie Tournai	
Farmakopee	of geen farmakopee, om het even, maar een van de oudste boekjes met die naam	XXIII.10
Gapers		XXVI
Goes	en de pharmacie in de 17de eeuw	XXX..
Hoofdzeer,	Middel tegen — anno 1824	XXI
Hospitaal- apotheek,	Een inventaris van een — anno 1803	XXIX.1
Kring voor de	Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux	
	Najaarsbijeenkomst in Middelburg (Zeeland)	XXVII.13
	Apotheker L. J. Vandewiele benoemd tot erelid van de —	XXVII.14
	Bij het tweede lustrum van de —	XXIX.18
	Verslag der najaarsvergadering te Maastricht	XXIX.21
	Verslag van de voorjaarsvergadering te Dordrecht	XXIX.22
	Verslag van de najaarsvergadering te Doornik	XXX.15
	Verslag van de voorjaarsvergadering te Mechelen	XXX.18
Licht,	Het — der apothekers	XXVII.1
Limitation	des pharmacies en Belgique sous l’ancien régime	XXVII
Maatschappij,	Uit de eerste jaren van de —	XXX.9
Maëstricht,	Les pharmaciens de — du 19 ^e siècle et les sciences naturelles	XXI
Malines	et la pharmacie militaire espagnole	XXIX

Mechoacan,	De lotgevallen van de — (Asclepias Contrayerva L)	XXVII.9
Medaille,	Dr. Brans ontvangt de — van de Kring voor de geschiedenis van de pharmacie in Benelux	XXVII.14
Pharmacie,	L'Histoire de la — dans le monde	XXIX
Pharmacopée,	De zeldzame Pharmacopoea Amstelredamensis editio tertia	XXIII.13
„	A propos de la — Liègeoise	XXVII
Prijs-courant	pharmaceutisch glaswerk	XXX.3
Prijs-geschiedenis,	Bijdrage tot de pharmaceutische —	XXVIII.1
Scherf,	Een oud Chinees pharmaceutisch —	XXIII.15
Schulpjes-oogzalf		XXII
Tournai,	En bouguinant sur —	XXX..
„	Contribution à l'Histoire des apothicaires de —	XXIX
Tijdschrift-artikelen,	Historische —	XXVII.15
Verbert,	Apotheker François Mathieu — (1769—1854) en de restauratie der meesterwerken van de Vlaamse school te Antwerpen in 1816	XXIX.10, 16
Urdag,	In Memoriam Georg —	XXII
Wijnkopers-gildehuis,	Prins Bernhard bezoekt het —	XXX.15
Boekbesprekingen:		
Deines, H. von;	Grapow, H.; Westendorp, W., Grundriss der Medizin der alten Aegypter. Band IV 1 und 2. Übersetzung der medizinischen Texte und Erläuterungen (B.M.)	XXIX,23
Hein, W. H.	Die Deutsche Apotheke, Bilder aus ihrer Geschichte (D. A. Wittop Koning)	XXV
„	Illustriërter Apotheker-Kalender 1960 (P. van de Vyvere)	XXV
„	Illustriërter Apotheker-Kalender 1962 (D. A. Wittop Koning)	XXX.16
Velde, J. van de	Grepen uit de geschiedenis der Anatomie (P. van de Vyvere)	XXIII
Vandewiele, L. J.	De Grabadın van Pseudo Mesues (D. A. Wittop Koning)	XXX.17
Wittop Koning, D. A.	Facsimile Amsterdamse Pharmacopee (E. Grendel)	XXX.16
Zekert, O	Berühmte Apotheker (D. A. Wittop Koning)	XXX.16

En bouquinant sur Tournai

par le pharmacien J. COPIN

(Communication présentée à la réunion du Cercle Bénélux d'Histoire de la pharmacie, tenue à Tournai, le 5 novembre 1961.)

Dans le *Nouveau tarif des monnoyes*, édité à Tournai en 1776, on rencontre le mot Remède.

En numismatique, *Remède* est synonyme de tolérance. On dit *remède d'aloi*, et non remède de loi selon le dictionnaire Bescherelle, pour signifier la tolérance dans la fabrication des espèces monétaires d'or et d'argent. L'expression « chatouiller le remède » signifie : approcher de la limite de masse tolérée. Nous ne voyons pas bien l'origine de cette expression, si ce n'est dans le poids des médicaments précieux ou très dangereux que l'on pesait depuis la plus haute antiquité (en latin *remedium*).

Médicament, qui vient du grec *mêdikos* (1) et du latin *medicamentum*, a rapport à ou est de remède. Remède a donné son nom à médecin (*mêdicus*).

Le suffixe *ment* donne une idée de multiplicité et aussi de mélange. On le trouve dans beaucoup de termes anciens.

Mède, avec le préfixe *re* donne en latin *remedium*. Le *re* évoque une idée de redoublement. Donc, un remède est un médicament plus sûr et plus fort. Remède a en outre un sens beaucoup plus étendu que médicament. Nous trouvons la même étymologie pour le mot latin *medela*, qui veut dire cure, secours, soulagement, guérison, mais avant tout : remède, médicament.

L'ancien terme *middel*, qui est passé au néerlandais, veut dire moyen. Les Allemands disent, en parlant de médecine, *Middelartz* (= science des moyens).

Le terme « médecine », dans le sens vulgaire, s'applique à une préparation purgative dans le genre de celles que les médecins préparaient autrefois.

(1) Qui vient de Médie « Medica » signifie une herbe de Médie : le sainfoin, le trèfle ou la luzerne = herbe de fourrage.

« Medica » ne veut pas dire médicinal.

Médie était la plus grande province de l'empire perse. C'est le pays des Mèdes, la Perse ou l'Iran. On attribua aux pierres de Médie, entre autres vertus merveilleuses, la propriété de guérir de la goutte et de la cécité.

Dans le « Traité universel des drogues simples » de Lemery, publié à Paris à la fin du XVIIe siècle, « Medica » en médecine « tempère les ardeurs du sang et des autres humeurs; elle excite l'urine étant prise en décoction ».

On trouve encore une définition de « Medica » (en néerlandais) dans « Les plantes utiles des Pays-Bas », de Du Rondeau, Bruxelles, 1772.

Au début du XIIIe siècle, dans un texte tournaisien, on dit qu'un seigneur accorda la manumission à des serfs « pour le remède de son âme ».

En 1261, Gui de Châtillon, seigneur de Leuze et de la terre de Saint-Jean-des-Chaufours, fonda le couvent des Croisiers « pour le remède de son âme, de celles de sa femme et de ses enfants ».

L'antiquité de Tournai.

Tournai est une des plus anciennes villes d'Occident. Elle est sans doute plus vieille encore que Tongres et qu'Arlon.

A l'époque gallo-romaine, la ville fut un centre qui fit montre d'une intense activité. Il faut suivre les fouilles, ramasser les vases qui ont certainement contenu des baumes et voir les instruments pour attester qu'à cette époque on soignait les malades.

Au Ve siècle, Tournai est devenue le berceau des Mérovingiens. Mérovée, successeur de Clodion, en fit sa capitale, et son fils Childéric, père du grand Clovis, fondateur de l'unité française, y fut inhumé en 481.

Première capitale des Francs en deçà du Rhin, Tournai connut, au cours de son histoire, des vicissitudes sans nombre. Les Normands l'envahirent au IXe siècle, après les luttes fratricides des successeurs de Clovis. Des évêques y possédèrent le pouvoir spirituel et temporel. Les invasions et aussi les pèlerinages amenèrent des médicaments de pays lointains. *La religion développa la médecine religieuse* qui prit une extension locale considérable.

Les premières écoles de médecine de l'Antiquité se retrouvent autour des temples, ainsi que les premières maisons pour malades. Le christianisme souleva le monde d'un enthousiasme d'humanité. Saint Jérôme, dans une lettre datant de 407, parle de Tournai comme d'une des principales villes des Gaules, et nous dit que la « noble dame romaine Fabiola » (1) consacra son patrimoine pour les malades et qu'elle fonda la première *nosokomeion* (2) (infirmerie). La renommée de cette institution se répandit dans tout l'Empire romain.

Les hôpitaux chrétiens portèrent divers noms :

Philosopheitai (sympathie);
Ptôkotrupheion (soutien des pauvres);
Kataghôghion (lieu d'hébergement);
Therapeias (traitement particulier);
Basileas (plan).

La charte de 1187 parle des *Charités* (Hôpitaux) de *Saint-Christophe*, hôpital général qui existait dès 819, des *Caufours*, que la tradition fait remonter en l'an 600, et du *Gué ou de Notre-Dame*, que l'on date du IXe siècle.

A la *Charité du Gué*, on recevait les pauvres, les pèlerins et aussi les malades, à condition qu'ils soient susceptibles de guérison :

(1) Les Etablissements Casterman, à Tournai, ont édité un livre intitulé « Fabiola ».

(2) Du verbe *nosokomeô* (prendre soin).

« Ceuls desquels la maladie est curable, ensy comme sont plaies, qui ont fièvres aguez (aiguës) ou cotenues, qui ont flux du ventre, qui ont fistules ou cancre ou aultres maladies desquelles, selon nature, povent escaper et garir... »

Dès qu'un malade y entrait, il se confessait et recevait « herbes, onguemens (onguents), emplastres et aussy viandes saines et délicieuses et bons breuvages sans parcimonie mal entendue », car il ne faut rien épargner pour soigner les malades, un lit et « du feu » pour se réchauffer et yaue caude (eau chaude) pour laver ses pies (pieds).

Les aveugles, les estropiés, les paralytiques, les épileptiques, etc., n'y étaient pas admis.

Pour les incurables, il y avait l'hôpital du Saint-Esprit.

La léproserie, la « *Maison del val d'Orcq* », placée sous le vocable de saint Lazare, était située en dehors de la ville.

Les malades et le personnel des deux sexes devaient, en entrant, faire vœu d'obéissance et de chasteté, ne rien posséder en propre et vivre de la vie religieuse, se confesser, communier et chanter vêpres et mâtines.

Et voici un remède que l'on y a employé au moyen âge : des serpents à dos noir, dont on liait la tête avec la queue et qu'on frappait longtemps avec des verges. D'un seul coup on tranchait tête et queue. On laissait le reptile dégorger tout son sang et on l'administrait par portions au malade. Si l'ingestion déterminait une salivation écumeuse, la scothomie, le syncopin avec une grande tumeur sur tout le corps, c'était bon signe, et l'on continuait le traitement en rasant, oignant, etc.

Il existait d'autres maladreries. A l'hôpital Saint-Antoine, fondé en 1093, on soignait les personnes attaquées du feu sacré dit « feu de Saint-Antoine ». Il y eut des hôpitaux pour les pèlerins de Jérusalem et de Saint-Jacques de Compostelle. On soignait les personnes atteintes de la gale, ou Gallo-Grèce, rapportée par les croisés, à l'hôpital Saint-Lehire ou Saint-Eleuthère. On priait pour tous les bienfaiteurs, si bien que tous ces hôpitaux, bien administrés d'ailleurs, ne manquaient pas de fonds.

Notons ce conseil donné par une vieille image religieuse des saints Côme et Damien, qui tous deux étaient médecins : « C'est à Dieu surtout que nous devons avoir recours dans la maladie. Notre confiance ne doit pas nous empêcher d'employer les remèdes naturels mais ne comptons pas tellement sur leur vertu que nous ne comptons beaucoup sur la bonté de Dieu qui nous tirera s'Il le juge à propos de cet état de langueur ».

Les établissements religieux charitables ont étudié et répandu les premiers médicaments.

L'imagerie religieuse de préservation se propagea et de ces mélanges d'images naquirent les images pour les jeux.

Le grand spécialiste belge des cartes à jouer, Louis Tummers, donne Tournai comme point de départ de cette industrie vers 1350.

Malgré certains auteurs, les premiers tarots n'ont rien à voir avec l'alchimie.

La chanson populaire des cinq clochers nous dit qu'un Tournaisien, parti pour Paris, fut guéri du mal du pays en revenant à « Notre-Dame aux cinq clochers »...

Les *cinq clochers* de la cathédrale romano-gothique dédiée à Notre-Dame, constituent le signe tournaisien le plus connu. La Vierge y est invoquée sous le vocable de « Notre-Dame aux malades » depuis la peste de 1090. Des scènes du terrible fléau sont représentées en une série de bas-reliefs aux pieds de la Madone.

Le *vin* fut très tôt connu et employé comme médicament à Tournai. *Da vinum*, disaient les Gallo-Romains. Notre-Dame aux malades est représentée sous les traits d'une madone du XIVe siècle, tenant en main une grappe de raisins. De peur de rappeler le fléau de la peste dans la ville et à cause de la puanteur qu'exhalaient les infectés, l'image de la Vierge fut suspendue à un pilier du grand portail et les nombreux pèlerins malades n'entrèrent plus dans la cathédrale.

En 1237, la consommation du vin à la léproserie del Val faisait l'objet d'un règlement.

Dans un autre règlement (14 juillet 1439) sur le vin de Saint-Brixhe de Tournai, il est dit que les apothicaires ne peuvent acheter, détenir ou vendre du vin de Saint-Brixhe ni employer du vin pendu (de liage et d'iauwe). Ils ne peuvent détenir de vinages ni liqueurs sentans vin sans en avoir fait la déclaration.

Un médecin de Tournai, Pierre Brisseau, né en 1631, mort en 1717, écrivait :

« Oui c'est par le bon vin que le bon sens éclate,
» J'en atteste Hippocrate
» Qui dit qu'il faut chaque mois
» S'enivrer au moins une fois. »

Pierre Brisseau s'occupa aussi des *eaux minérales* de Saint-Amand.

Jean-Joseph Brassart, à la fin du XVIIe siècle, publia un ouvrage sur les boues de Saint-Amand.

François Héroguelle publia deux études : l'*Anatomie des eaux minérales de Saint-Amand* et la *Fontaine minérale de Saint-Amand*, triomphante par les arcanes ou les plus rares secrets de la médecine.

Marc Doison donna également, en 1698, une analyse de ces eaux, dont on s'est d'ailleurs moqué au XVIIIe siècle.

Claude d'Ausque, au début du XVIIe siècle, parle des eaux des fontaines et des fleuves dont certaines dégoûtent du vin et d'autres enivrent, font perdre la raison ou tomber les dents; d'autres encore rendent noires ou blanches les vaches et les brebis, etc.

Michel Brisseau, fils de Pierre, fut aussi médecin. Il publia un essai sur le danger des casseroles de cuivre et une lettre sur les remèdes secrets.

Vers 1780, le médecin Planchon étudia les eaux minérales de la fontaine du Saulchoit ou de Madame ou de Saint-Bernard.

Doyson, en 1738, analysa ces eaux et, en 1773, le chanoine de la cathé-

drale de Tournay, M. Deverlange de Witry, lut à l'Académie des sciences de Bruxelles un mémoire sur ce sujet.

On aurait voulu faire un petit Spa avec les fontaines d'eau minérale des sources au pied du mont Saint-Aubert dit de la Trinité.

Planchon écrivait : « Ces eaux sont donc utiles dans bien des circonstances. Considérées comme chargées de terres absorbantes et alcalines, on en sent toute l'utilité dans les crudités acides de l'estomac, dans les maladies des enfans, le rachitis, l'embarras du mésentère. Comme salines, elles sont apéritives, diurétiques, résolutives, propres à dissoudre les matières glaireuses, tenaces, qui adhèrent, dans certaines maladies, aux parois de l'estomac et des intestins; elles sont même purgatives, si on les prend à grandes doses. J'ai connu des personnes qui par leur usage se sont légèrement purgées. On conçoit aisément que ces eaux sont très propres à calmer des vomissemens, et à calmer des affections de l'estomac, qui dépendent autant du relâchement que de la saburre glaireuse qui en résulte.

» Les affections chroniques du foie et de la rate, la jaunisse, l'embarras de la veine-porte, la colique néphrétique due aux graviers, la colique hépatique due à un calcul biliaire, sont des maux, dans lesquels on peut avec assurance, employer ces eaux minérales dans l'intervalle de leur retour.

» Ces eaux, considérées comme salines, martiales et savonneuses, sont non seulement utiles dans les fièvres intermittentes opiniâtres, telle que la fièvre quarte, mais elles sont très-propres à provoquer les règles; et par un effet contraire, elles réussissent souvent à diminuer et arrêter les pertes de sang et d'hémorroïdes, surtout quand ce changement dépend d'un commencement d'obstruction dans les vaisseaux de la matrice, ou de quelque viscère. Quant à la fièvre intermittente, j'ai vu ces eaux mettre fin à une fièvre double-tierce d'un enfant qui refusoit constamment toute sorte de remèdes, seule raison pour laquelle je les avois prescrites. J'ai vu ces eaux soulager des personnes affectées d'embarras des viscères. Je sais qu'un jeune-homme s'est guéri, par leur secours, d'un pissement de sang. Ces eaux sont également efficaces, soit comme diurétiques, soit comme savonneuses, dans les affections cutanées; leur effet doit être égal dans les phtisies commençantes, dans l'embarras des glandes, des poumons, dans le commencement du troisième degré de la phtisie; je me souviens de les avoir prescrites, dans ce dernier cas, avec le lait, combinées avec les tablettes martiales de M. Des-saux, et que le malade en a obtenu un très-bon effet.

» Enfin, ces eaux, comme martiales, sont toniques et légèrement astringentes; aussi constipent-elles quelquefois certaines personnes; c'est pourquoi j'ai dit qu'elles peuvent modérer le flux menstruel ou hémorroïdal. Elles doivent être particulièrement recommandées dans le cas du relâchement des solides, pour les pâles couleurs, pour les cours de ventre opiniâtres, dans les affections vaporeuses des deux sexes, où la sensibilité et la grande irritabilité des nerfs dépendent spécialement du relâchement et de l'atonie des fibres, circonstance qui donne lieu aux obstructions des viscères quand ces derniers n'ont point précédé; bues à la source, ces eaux produisent de meilleurs effets. »

Ainsi, Planchon recommande ces eaux aux médecins.

En 1849, dans le *Journal politique, commercial et agricole de l'arrondissement de Tournai*, on trouve cette publicité :

Etablissement **DES BAINS,**

Quai des 4 Bras, à Tournai.

NORTIER-LAURENT, directeur de cet établissement, jaloux de continuer à mériter de plus en plus, la confiance que lui accorde le public, informe qu'il vient de faire monter chez lui

Un appareil de Douches et Bains de Poussières

Ces Bains sont vivement recommandé par la médecine, pour la cure de différentes maladies.

Il continue à prendre les abonnements pour toute l'année.

Les *plantes médicinales* eurent beaucoup de vogue à Tournai. Tout jeunes, les enfants étudiaient les herbes médicinales et, dans de nombreuses maisons, il y avait une ample provision de plantes que l'on cueillait dans les jardins, les champs et les bois.

Le Hainaut a fourni beaucoup de thés dont certains nous viennent, à l'heure actuelle — vu les lois sociales — de Tchecoslovaquie ou d'ailleurs. Parmi les plantes récoltées dans le Hainaut, citons : la valériane, le pissenlit, les fleurs de mauve, le chiendent, l'angélique, le bouillon blanc, la camomille, la menthe, la mélisse, le frêne, le millefeuille, la jusquiame, le muguet, la belladone, le plantain, la guimauve, le pavot, la bardane, l'aunée, la reine-des-prés, le houx, les fleurs de souci, les algues des ruisseaux, la chicorée, le houblon, le colza, le lin, etc...

Tournai fut réputée pour les huiles et le savon, ainsi que pour la moutarde Dambrin, qu'employa l'empereur d'Autriche. Cette moutarde était renommée comme antiscorbutique, pour les estomacs paresseux, le tempérament froid ou faible; elle était stimulante et donnait appétit et saveur aux mets, elle augmentait la force et l'élasticité des fibres; c'était un digestif puissant qui activait les sucs gastriques dont il doublait la vertu. C'était, disait-on, un secret des Jésuites de Tournai.

Tout le monde connaît les « Ballons de Tournai ».

Les « Ballons de Tournai », contre la toux, étaient vendus dans de belles boîtes métalliques, sur lesquelles on lit :

« Evitez les contrefaçons;

» Un seul fabricant;

» Mes Ballons sont employés avec succès contre la toux, rhumes,

bronchites, asthme, catarrhes, maux de gorge, laryngites, influenza, emphyseine (*sic*), etc...

» Avis important : Mes « Ballons » étant à base d'herbes étrangères et d'une fabrication spéciale dont je garde le secret, peuvent être employés pour les enfants et les vieilles personnes. Dans les cas assez graves, prendre en se couchant 7 à 8 ballons de Tournai dans une tasse de lait chaud.

» Ne vous laissez pas tromper par des imitations qui ne peuvent vous donner aucun résultat, etc... »

La « liqueur royale », recette au goût délicieux : anis, fenouil, coriandre, raisins de Corinthe, angélique, citron et sucre, le tout macéré dans de l'eau-de-vie pendant huit jours, était recommandée comme dépuratif, antithermique, diurétique, contre la petite vérole, l'asthme, la toux, le flux de sang hépatique, pour faire dormir et pour donner de l'appétit, contre le poison et la peste, contre l'indigestion et les aigreurs.

Parmi les livres les plus intéressants publiés à Tournai, on en trouve se rapportant aux plantes.

Dans un livre de la Société encyclographique des sciences médicales, édité à Bruxelles en 1814, nous relevons pour Tournai, des ouvrages de botanique de Dumortier (1830), des ouvrages de F. Dubois : « Essai de matière médicale belge, contenant la description des plantes médicinales qui croissent spontanément en Belgique, leurs propriétés physiques et chimiques, leurs vertus, leurs modes d'administration et leurs doses ». Ce livre se distingue par des connaissances en botanique et en matière médicale (Tournai, 1837).

Dans le livre de Walter Ravez sur Tournai (1949), on lit : « Il serait vain de dénier toute valeur à la médecine populaire ! Si la plupart des remèdes n'ont servi à rien, d'autres se sont imposés par l'expérience et sont basés sur des propriétés de plantes que l'on a finalement étudiées scientifiquement et que l'on n'a jamais sérieusement mises en doute.

Il faut distinguer guérisseur et sorcier.

Dans un formulaire écrit par une grande dame du Tournaisis, à la fin du XVIIe siècle, on conseille de prendre de la fiente de cheval, de la « fricasser en bure » et de l'appliquer le plus chaud possible sur la dent qui fait mal.

Vers 1900, un Tournaisien, félicitant le Cercle d'études sténographiques du Tournaisis, disait, faisant la guerre aux charlatans : « Ne nous laissons pas écornifler ! »...

On employa des médicaments curieux qui étaient des recettes magiques.

Comme celle-ci :

« Contre les hémorroïdes.

» Prenez du doigt du milieu de la main droite de la salive à votre bouche, et en touchez les hémorroïdes, en disant : « Broches va-t-en, Dieu te maudit au nom du Père, du Fils et du Saint-Esprit ». Après quoi dites neuf Pater et neuf Ave. L'on continue pendant neuf jours, le second on n'en dit que huit, et l'on diminue chaque jour suivant l'ordre de retour, après quoi on applique sur les hémorroïdes, du camboui de presse d'imprimeur, pendant huit jours, et l'on est guéri. »

Dans un manuscrit du début du XIXe siècle, il est question de petites pierres magnétiques contre les froids et les maux de tête qui venaient de la boutique du sieur Van Laun, faiseur d'instruments physiques, habitant Calverstraet, à Amsterdam.

Le *Journal de la Province de Hainaut* du 2 septembre 1828 parle d'un avis de la régence de Tournai qui prévient ses administrés que le docteur anglais Williams, oculiste honoraire de feu Sa Majesté Louis XVIII, déférant aux instances à lui adressées, arrivera en la dite ville le 31 courant et y donnera pendant les trois jours suivants, des conseils et des remèdes gratuits aux indigents atteints de maux d'yeux ou de maux d'oreilles.

En 1830, avant notre Révolution, on publiait encore une liste des remèdes dont les apothicaires du plat-pays devaient être pourvus.

En 1859, H. Casterman édita *Le village des alchimistes*, livre du Musée moral et littéraire de la famille.

Tournai, cité de l'esprit et du goût.

Dès les premiers siècles, Tournai, que traverse l'Escaut, a connu les vicissitudes économiques, militaires, politiques et artistiques de notre sol.

Au XIIe siècle, il y avait une véritable université autour de l'abbaye Saint-Martin. Il y avait, dans cette abbaye bénédictine, une des plus belles et des plus riches bibliothèques d'Europe, que l'on appelait alors « librairie ».

Au XVIe siècle, on projetait de créer à Tournai une université pour les provinces wallonnes. Il y avait un Collège de médecins dont les statuts furent renouvelés en 1690. Une Ecole de médecine fut créée aux Croisiers, en 1824; réorganisée en 1839, elle disparut en 1846.

Dans leur *Traité clinique et pratique des maladies des enfants*, Rilliet et Barthez consacrent un chapitre aux « Conseils pratiques sur l'administration des médicaments chez les enfants ». L'ouvrage, autorisé par le Conseil royal de l'Instruction publique pour les élèves des facultés de médecine et des écoles préparatoires de médecine et de pharmacie, fut édité à Tournai vers 1841 chez Janssens-Deffossé et V. Quin, imprimeurs-libraires-éditeurs.

Vers l'an 1200, nous dit l'avocat Me J. Hoyoïs, vivait Jean de Saint-Amand, professeur à l'Ecole de médecine de Paris et premier médecin belge connu. Il était chanoine à Tournai et écrivait pour se rendre utile.

Un autre chanoine, Jacques Desparts, trésorier du chapitre de la cathédrale de Tournai, né à Tournai vers 1380, fut médecin du roi de France Charles VII. Il publia un livre célèbre, *Les canons d'Avicenne*, un savant arabe. dont l'étude à Louvain fut décrétée par les archiducs Albert et Isabelle. (Voyez la notice sur les médecins qui ont exercé leur art à Tournai, par M. A. Philippart.)

Au Musée des beaux-arts de Tournai, « Adam et Eve » de l'Hennuyer J. Gossart dit Mabuse, nous fait remonter au paradis terrestre, mais la « pomum adami » employée dans la pharmacie ancienne est plutôt un citron ou une orange portant, disent les textes, des traces de dents.

Je possède un *mortier en pierre* de Tournai. Cette pierre se retrouve dans la construction à Bruges et ailleurs. Elle fut travaillée par de grands

sculpteurs. Tournai eut beaucoup de maîtres illustres qui développèrent l'Art dans les domaines les plus variés : la pierre, la tapisserie, le tissu, la peinture, la dentelle, l'orfèvrerie, la miniature, la calligraphie, l'architecture et la dinanderie. On a *des mortiers, des ustensiles et des chandeliers* de Tournai.

On connaît beaucoup de noms de fondeurs tournaisiens qui fabriquèrent très tôt des cloches et des mortiers.

J'ai étudié ailleurs les étains tournaisiens avec leurs différentes marques : tour, rose, tour dans un ovale ou dans la rose, personnage, etc. Cette tour se retrouve dans les armoiries de Tournai, ainsi remaniées en 1931.

J'ai noté beaucoup d'étainiers tournaisiens : J. Tiro, au XVIIIe siècle; L. Van der Bruggen; P. Moran; A. Descamps; M. Boisacq; J. Feyen, et d'autres.

Rien que l'histoire des étains tournaisiens pourrait faire l'objet d'un livre.

Au XVIIIe siècle, la fameuse manufacture de porcelaines et biscuits réalisa des produits du meilleur goût pouvant rivaliser avec ceux des plus importantes manufactures.

Nous avons vu une superbe boîte à fard, en pâte tendre de Tournai, de la fin du XVIIIe siècle.

On connaît des *pots de pharmacie en Tournai* des XVIIIe et XIXe siècles. Ils sont rares et recherchés.

Il faut étudier la collection du Musée de Mariemont dont le conservateur est un grand spécialiste de Tournai.

On fabriquait ailleurs, en Hainaut, de beaux pots de pharmacie, notamment à la Manufacture impériale et royale de Nimy.

Tournai, qu'Elisée Reclus qualifia de « la plus vénérée des cités belges » et qui dépend actuellement de Mons et de Bruxelles, fut la capitale du Tournaisis. Sous Louis XIV, elle fut le siège du fameux Parlement de Flandre.

En 1794, la ville fut rattachée au département de Jemmape.

Dans le livre *Tarifs métriques de tous les anciens poids et mesures du département de Jemmape et de ceux des départements de Sambre-et-Meuse, de la Dyle, du Nord, de la Lys et de l'Escaut*, publié à Mons en 1806, on parle du pot, de la canette (pour le vin), de la livre (en litre pour l'huile et en poids) de Tournay.

Pharmaciens de Tournai.

Dans la fameuse charte de Philippe-Auguste (de 1187), remaniée, et confirmée par celle de 1211, on lit que chaque année, à la Sainte-Luce (13 décembre), on procèdera au renouvellement des inspecteurs (éwardeurs ou eswardeurs ou regards, regardeurs, contrôleurs). Parmi eux, se trouvent peut-être nos premiers inspecteurs de pharmacie?

Dans la *Revue Tournaisienne* de décembre 1912, dirigée par Adolphe Hocquet, conservateur des archives et de la bibliothèque de Tournai, nous lisons que Simone au Toupet, née vers 1397, mourut veuve avant le

8 juin 1463. Elle avait épousé Jehan Touart ou de Touwart, apothicaire et marchand épicier, bourgeois de Tournai, par achat fait pour cent sols tournois le lundi dernier jour de février en 1417. Ce personnage fut éward pour la paroisse de Notre-Dame en 1433 et 1435.

Dans cette même revue, en 1906, on parle d'Albert Dominique Lambert,

Province
de Flandres.

fol: 358

Généralité
de Lille

N^o: 396.

PAR ORDONNANCE RENDUE

le 24e Jour du mois de Janvier de l'an 1698 . par

M^{rs} les Commissaires Généraux du Conseil
députés sur le fait des Armoiries.

*Celles de Feu Albert Dominique Lambert,
Vivant Maître Apothicaire à Lille . —*

*Telles qu'elles sont ici peintes & figurées, après avoir été
reçues, ont été enregistrées à l'Armorial Général, dans le Re-
gistre cote Flandres en conséquence du paiement des droits
régles par les Tarif & Arrest du Conseil, du 20e de Novembre
de l'an 1696. en foi de quoi, le présent Brevet a été délivré
par Nous CHARLES D'HOZIER Conseiller du ROI, &
Garde de l'Armorial Général de France, &c. A Paris le
26e Jour du mois de Mars de l'an 1698 . —*

d'hozier

baptisé dans l'église Saint-Quentin à Tournai le 20 novembre 1658, et qui devint maître « apothicaire » à Lille. Il avait ses armoiries.

Dans le *Petit dictionnaire historique des origines, inventions et découvertes*, pour l'instruction et l'amusement de la jeunesse, édité à Tournai chez J. Casterman, on lit, sous « Médecine », que : vers l'année 1484. la phar-

macie devint une branche séparée de la médecine et de la chirurgie. Charles VIII établit les apothicaires en une communauté de marchands. (1)

Dans l'album-souvenir des fêtes royales de Tournai, de 1880, nous rencontrons des pharmaciens et, notamment, dans la liste des souscripteurs, L. Bossu, pharmacien à Tournai et L. Pasture, pharmacien militaire à Namur.

En 1895, un pharmacien qui exerçait également la profession de dentiste, fut poursuivi suite à une dénonciation de la Commission médicale du Hainaut, qui considérait que le pharmacien ne pouvait exercer une autre

Chez l'apothicaire

Extrait de l'« Almanach Pittoresque » (1911), publié par les établissements Casterman, éditeurs à Tournai.

profession. Le tribunal correctionnel de Tournai acquitta le pharmacien; appel fut interjeté et la Cour d'appel de Bruxelles rendit un jugement disant qu'un pharmacien n'est pas punissable s'il exerce en même temps la profession de dentiste.

Notons, fin du XIXe siècle, Jules Laronde, pharmacien des Hospices civils, quai Notre Dame, 3, à Tournai.

La Commission médicale provinciale du Hainaut comprenait trois commissions : Mons, Tournai, Charleroi.

Dans la commission de Tournai siégeaient, en 1845, le pharmacien De Lobbe et, en 1913, le pharmacien L. Bréda, tous deux de Tournai.

Dans un petit livre, édité par l'imprimerie Delcourt-Vasseur de Tournai,

(1) D'après une note parue en 1893, dans le bulletin de la Société historique et littéraire de Tournai, t. XXV, la collection Emile Desmazières se rapportant à l'histoire de Tournai, contenait deux recueils de feuillets manuscrits du XVIIIe siècle, « Ordonnances, concordats et règlements des apothicaires, espiciers, chiriers, pâtisiers, graissiers de Tournay (1476-1782) » et « Recueil des Ordonnances, concordats et règlements des espiciers, chiriers, tourteliers et apothicaires de Tournay (1476-1789) ».

en 1903, et appelé *L'invasion noire*, on parle du nombre de pharmaciens vendant en détail, mis dans la troisième classe d'après le tarif des patentes, du demi-grossiste dans la deuxième classe, et du grossiste dans la première classe... et cela, en parlant des congrégations religieuses en France.

En 1904, un jugement de Tournai confirme une thèse émise par le pharmacien Huart. Le pharmacien ne fait pas acte de concurrence déloyale en déclarant à son acheteur qu'il ne possède pas le produit demandé et qu'il lui en remet un autre en lieu et place. Il n'est pas non plus fautif quand il dit à son client qu'il existe deux produits analogues et que l'un d'eux lui paraît supérieur.

Au début de l'année 1914, Hector Saffre, pharmacien à Tournai, mourait à l'âge de quarante-deux ans.

L'Annuaire officiel de l'armée belge, en 1914, donne, pour le service pharmaceutique, parmi les pharmaciens de première classe de l'hôpital de Tournai : Huon (Henri-César), né en 1866 : parmi les pharmaciens de quatrième classe, Léopold Marlière et Louis Thomas.

J'espère être agréable à nos amis néerlandais en citant le livre *Coup d'œil sur la statistique commerciale de la ville de Tournai et de son arrondissement*, ci-devant du département de Jemmapes, maintenant de la province de Hainaut, dédié à Sa Majesté Guillaume Ier, qui était d'ailleurs Grand-Duc de Luxembourg.

On y parle du groupe des pharmaciens.

L'étude de la pharmacie à Tournai nous amène à étudier bien d'autres choses encore : les anciennes enseignes, où l'on trouve des noms d'animaux exotiques ; les écrits. parus vers 1800, des médecins Courtois et Dumonceau ; les cent dix-sept volumes d'Hoverlant ; des livres sur l'éducation des enfants, parus en 1820 ; sur la variole, en 1837, etc.

Les pharmaciens ont toujours été de la bonne graine universitaire pour la ville de Tournai.

Depuis toujours, les pharmaciens ont travaillé en silence pour soulager la misère humaine. Par des observations continuelles et par leur science, ils ont éliminé beaucoup de remèdes charlatanesques et répandu les médicaments modernes.

On écrira l'histoire de la pharmacie à Tournai.

L'amour des lettres est l'un des remèdes les plus efficaces que Dieu ait donnés à l'homme contre les amertumes de la vie, nous dit un écrivain tournaisien du XVIe siècle. (Louis des Masures.)

Un religieux de Tournai, Nicaise de la Fosse, y décédé en 1642. écrivait que « le monde regorge de bons livres, mais le mal c'est qu'on les feuillette si peu. Ainsi la nature abhorre la médecine, bien que salutaire et grandement profitable à la santé. Et comme, disait-il, on dore la pilule pour en dégager l'amertume aussi... ».

La bibliothèque est une sorte de pharmacie morale.

Celle qui traite de Tournai est d'envergure. Les livres de « Tornaci » sont rares et recherchés. Ils sont dignes d'une ville très importante.

RÉSUMÉS

Goes et la pharmacie au XVIIème siècle.

L'auteur nous entretient de trois résolutions de Goes, au XVIIème siècle, concernant le monopole des préparations des remèdes réservé uniquement aux pharmaciens, la création de la gilde des apothicaires, et les exigences pour les examens de pharmacie.

Un prix-courant de verreries pharmaceutiques en 1853.

L'auteur nous décrit un prix-courant de verreries pharmaceutiques retrouvé dans l'hôpital Sainte-Catherine à Gouda.

C'est le plus ancien prix-courant néerlandais encore connu d'une fabrique d'accessoires de pharmacie en verre.

Les premières années de la „Maatschappij”.

Nous n'avons guère de précisions concernant les premières années de la „Koninklijke Nederlandse Maatschappij ter Bevordering der Pharmacie”, alors que celle-ci n'était encore qu'une association locale à Amsterdam (1842—1846). Les rapports d'activité de 1842—1843, retrouvés, nous donnent des éclaircissements au sujet des premières années de la société.

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE
KRING VOOR DE GESCHIEDENIS DER PHARMACIE IN BENELUX

Opgericht 18 april 1950 — Fondé le 18 avril 1950

Bureau/Bestuur:

Président: I. Etienne, Verviers	President
Vice-Président: E. L. Ahlrichs, Utrecht	Vice-President
Secrétaire: Dr. E. Grendel, Gouda	Secretaris
Trésorier: E. G. Segers, Bruxelles-Brussel	Penningmeester
Administrateur: Dr. A. Guislain, Bruxelles-Brussel	Administrateur

Membres d'Honneur/Ereleden:

Dr. M. Bouvet, Président de la Société française d'Histoire de la Pharmacie, Paris.
Dr. G. E. Dann, President Intern. Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie, Kiel.
Apotheker L. J. Vandewiele, Gand-Gent.
Prof. Dr. A. E. Vitolo, Presidente del Associazione Italiana di Storia della Farmacia, Pisa.

Membres Bienfaiteurs/Weldoener leden:

A.P.B., Bruxelles-Brussel
Apothekersvereniging van Antwerpen
Et. Baudrihay, Verviers
Boots Pure Drug Company limited, Rotterdam
S.A. Ciba, Bruxelles-Brussel
Et. Couvreur, Bruxelles-Brussel
Ophaco, Bruxelles-Brussel
S.A. Sanders, Bruxelles-Brussel
S.A. Sandoz, Bruxelles-Brussel
Specia, Bruxelles-Brussel

Membres Donateurs/Ondersteunende leden:

N.V. Handelsmij. L. I. Akker, Rotterdam
N.V. Amsterdamsche Chinine Fabriek, Amsterdam
S.A. Biergon, Liège-Luik
N.V. Kon. Pharm. Fabr. v/h Brocades, Stheeman en Pharmacia, Amsterdam
Colès, Diegem
Lab. Cusi, Bruxelles-Brussel
Pharmaciens Dawant, Bruxelles-Brussel
Departement Amsterdam van de K.N.M.P.
Departement Friesland van de K.N.M.P.
Departement Gelderland van de K.N.M.P.
Departement 's-Gravenhage van de K.N.M.P.
Departement Limburg van de K.N.M.P.
Departement Noord-Brabant van de K.N.M.P.
Departement Noord-Holland van de K.N.M.P.
Departement Rotterdam van de K.N.M.P.
Departement Utrecht van de K.N.M.P.
Departement Zeeland van de K.N.M.P.
Economie Populaire, Ciney
Cercle Gilkinet, Liège-Luik
P. Hahmes, Maastricht
Lab. Dr. C. Janssen, Turnhout
Kon. Ned. Mij. ter bevordering der Pharmacie, 's-Gravenhage
Lederle, Bruxelles-Brussel
Mijnhardt-Moncoeur, Moortsel-Antwerpen-Anvers
N.V. Handelsmij. Nedigepha, Amsterdam
N.V. Onderlinge Pharmaceutische Groothandel, Utrecht
Pharmacies populaires liégeoises, Liège-Luik
Pharmacies populaires de Seraing, Seraing
Pharmacies populaires, Verviers
C. N. Schmidt, Amsterdam
N.V. Dr. Willmar Schwabe, Zaandam
Syndicat pharmaceutique, Verviers
Syndicat des Pharmaciens Luxembourgeois, Luxembourg

Cotisations/Lidmaatschap:

Membres bienfaiteurs/Weldoener leden: min. 500 fr. ou f 40.—
Membres donateurs/Ondersteunende leden: min. 300 fr. ou f 25.—
Membres effectifs/Gewone leden: 100 fr. ou f 8.—

CCP belge/belgische P.C.R.: Cercle Benelux 16 bd. Ad. Max, Bruxelles-Brussel no. 198 823

Giro: Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux, Bd. Ad. Max 16, Brussel, no. 1457 38.